

ŞEMATİK KIYAS

Mustafa Alp

KIYASIN TARİFİ

KIYASIN ESASLARI

Lugatta:

Bir şeyi başka şeye bakarak takdir etmek. Örneğin, yeri metre ile kıyas ettim, yani ölçtüm, takdir ettim, denir. Kıyas aynı zamanda aralarındaki miktar farklı bilinsin diye bir şeyi başka şeyle karşılaştırmaya da kullanılır. Sonraları kıyasın hissi veya manevi olarak iki şeyi birbirine denkleme anlamında kullanımı yaygınlık kazanmıştır.

Istılahta:

Usûlcülerin dilinde kıyas *"Hükmüne dair nas bulunmayan bir meseleyi hükmüne dair nas bulunan bir meseleye hüküm noktasında -ikisi de bu hükmün illetinde ortak oldukları için- katmaktır."*

Bir diğer yakın tarif, *"Hakkında nas hükmü bulunmayan bir vakıya hakkında nas hükmü bulunan vakıya -hükmün illetinde denk oldukları için- birbirlerine denk tutmaktır."*

> Şeriat sahibi belli vakıya dair nas getirir. Müctehid de bunun illetini bilir. Ardından sözkonusu hükmün illetinde ilk vakıya eşit olan ve hükmüne dair nas bulunmayan bir vakıya zuhur edince, müctehid bunu ilk vakıya katar. İşte usûlcülerin *"tesviye"* *"tadiye"* veya *"ilhak"* dedikleri bu katma işlemi kıyaştır.

> Buradan kıyasın bir hükmü yekten ortaya koymadığını; lakin ortak illet dolayısıyla kıyas ettiği hususta hükmü keşfettiğini anlıyoruz. O halde kıyas hükmü koyucu değil, hükmü görünür kılıcı işlev görür. Müctehidin yaptığı sadece hükmün illetini tespit edip bunun üzerinden iki husus arasında paralellik kurmaktır.

→ **Asıl:** Hakkında nas bulunan konudur. *"Makîsün aleyh"* (kendisine kıyas edilen) denir.

→ **Aslın Hükmü:** Nassın asla dair ortaya koyduğu ve fer'e geçmesi istenen şer'i hükümdür.

→ **Fer':** Hakkında nas bulunmayan ve kıyas yoluyla aslın hükmü kendisine uygulanmak istenen husustur. *"Makîs"* (kıyas edilen) denir.

→ **İllet:** Asılda bulunan ve aslın kendisinden sebep hükme konu olduğu vasıftır. Fer'de de bulunması yönüyle sözkonusu hükmünde fer'in asılla eşit tutulması amaçlanır.

> Kıyas yoluyla fer' için sabit olacak hükme gelince, bu kıyas işleminin neticesi ve getirisiidir. Yoksa kıyasın rukünlerinden/esaslarından biri değil.

KIYAS ÖRNEKLERİ

İçki (Hamr)

İçkinin haramlığı nas ile sabittir. “Şeytan içki ve kumar yolu ile aranızda kin ve düşmanlık tohumları ekmek, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlara son veriyorsunuz değil mi?” (Maide, 90) Fakihlerin bir kısmına göre, ayetteki içki (hamr), sadece üzümden elde edilen serhoş edici içkidir. (Tabi sahih olan, “hamr”ın her serhoşluk verici şey olduğudur.) Bu kısma göre, hamr haramlık hükmünün nasla sabit olduğu asıldır. Hurma veya arpadan elde edilen içki ise, hakkında hüküm bulunmayan fer’dir. Ne var ki hükmün illeti olan “serhoş etme” özelliği kendisinde bulunmaktadır. Bu şekilde ikisi illette ortak oldukları için hamra kıyas edilmiş ve onun hükmü olan haramlığı almışlardır.

Mirasçı katli

Varisin mirasçiyi katletmesi asıl yerine geçer. “Katil miras alamaz” nebevi nasının bildirdiği hüküm, varisin bu durumda mirastan mahrum kalacağıdır. Hükmün illeti ise, düşman kasdıyla öldürmenin bir şeyi (burada mirası) vaktinden evvel ele geçirmeye vesile kılınmasıdır. Bu durumda kötü maksadının cezasını görmüş ve mirastan mahrum kalmıştır. Buna karşın kendisine vasiyet edilen kişinin vasiyet edeni katletmesi hakkında bir nas yoktur; fakat burada da önceki meseledeki hükmün illeti olan bir şeyi vaktinden önce ele geçirme isteği bulunmaktadır. Dolayısıyla vasiyyet meselesindeki katil, miras meselesine kıyas edilerek aynı hükmü almış, yani vasiyet edilen cinayet işlemesi halinde vasiyetten mahrum bırakılmıştır.

KIYASIN ŞARTLARI

Asıl Hükümünün Şartları

1- **Kitap ve sünnetle sabit, şer’i ve ameli bir hüküm olacak.**

Hüküm eğer icma ile sabit olmuşsa, bazı usülcüler bu durumda kıyasın sahih olmayacağını söylemişse de tercih edilen görüş, icma ile sabit hükmün kıyas yoluyla fer’e taşınabileceğidir. Bunun dışında kıyasla sabit olan bir hükmün asıl kabul edilip yine kıyas yoluyla başka bir meselenin ona katılması sahih değildir.

2- **Hüküm, manası anlaşılabilir, aklın idrak edeceği biçimde bir illete dayanmış olmalıdır.**

Çünkü kıyasın esası zaten hükmün illetini idrak edebilmektir. Eğer illetin idraki akıl için mahzurlu ise, kıyas da tehlikeye girer. Bu nedenle alimler “namazların rekatları gibi, zina ve iftiraya verilen had miktarları gibi, kabeyi tavafta ve sa’de belli sayıyı gözetmek gibi, Allah’ın kulların illetlerini bilmesine imkan vermeyecek şekilde koyduğu taabbüdi hükümlerde kıyas olmaz” demişlerdir.

3- Hükümün fer'de tahakkuk edebilir bir illetinin olması lazım.

Eğer illet sadece asıla mahsus olur, başka şeyde gerçekleşmesi mümkün olmazsa kıyas tehlikeye girer. Çünkü asıl ve fer'in illetteki ortaklığından artık bahsedemeyiz. Yolculukta namazın kısaltılması ve orucun yenebilmesini buna misal verebiliriz. İkisinde hükümün illeti yolculuk, amaç meşakkati kaldırmaktır; fakat bu yolculuk illeti misafir dışındaki kimsede gerçekleşmez. Dolayısıyla meşakkatli işlerde, yıpratıcı mesleklerde çalışanlar buna kıyas edilemez.

4- Aslın hükmü sade asla mahsus olmayacak.

Böylesi bir aidiyet hükmün fer'e geçmesine mani olur ve kıyas gerçekleşmez. Dört kadından fazla evlenmenin sadece Nebi sallallahü aleyhi veselleme mahsus kılması ve kendisinden sonra zevceleriyle nikahlanmanın haram oluşu bu kabilendir. Başkası bu konuda Nebi Efendimize kıyas edilemez. Yine Huzeyme bin Sabit'in tek başına şahitliğinin yeterli oluşu bu şarta örnektir. Bu durum Nebi sallallahü aleyhi vesellemin "Kime Huzeyme şahit olursa bu ona yeter." hadisiyle ona özgü bir ayrıcalıktır ve takvası, fazileti ne kadar olursa olsun başka hiç kimse kendisine kıyas edilemez.

Fer'in Şartları

1- Fer'in hükmüne dair ayrıca bir nas bulunmayacak.

Zira kıyas ancak nassın bulunmadığı yerde devreye girer. Usülcülerin "nassın olduğu yerde ictihada mahal yoktur" kaidesi meşhurdur. Buna göre mesela, hata ile adam öldürmenin keffaretindeki mümin köle azadına kıyas ederek yemin keffaretinde mümin olmayan köleyi azad etmek geçerli değildir, diyemeyiz. Bu sıhatsız bir kıyas olur. Çünkü yemin keffaretini bildiren ayetteki (Maide, 89) köle, iman vasfıyla kayıtlanmış olup mutlaklıdır. Tutup da onu hata ile adam öldürme keffaretindeki mümin köleye kıyas edemeyiz.

2- Aslın illeti fer'de mevcut olmalı.

Çünkü hükümün fer'e intikali illetin onda bulunmasına bağlıdır. Bu şartın tahakkuk etmediği kıyas türüne "kıyas maal fârik" (aralarında fark bulunan iki şeyi birbirine kıyas etme) denir. Şüfa aracılığı yapılmış akar malın şüfa hakkı bulunan ortaklar arasında taksim edilmesi buna örnektir. Akarın taksimi onların hisselerini itibara almadan kelle sayılarına göre mi yoksa payları nisbetinde mi yapılacak? Hanefiler paylar dikkate alınmadan hepsine eşit bölüştürülmesi gerektiğini söyler. Diğer mezhepler kıyas yoluyla şüfa sahiplerinin hisseleri

İlletin Şartları

İllet kıyas işleminin esasıdır. Onu bilmekle ve fer'de tahakkuk ettirmekle kıyas tamam olur. Onun böylesi asli fonksiyonu yanında "hikmet"le arasındaki farka kısaca değinip şartlarına geçelim.

> Muhakkik ekseriyetin kabulüne göre, şer'i hükümler, yasalara dayanan sebepler ve gerçekleşmesi istenen maksatlar olmadan boş yere konmamıştır. Aksine kulların öncelikli ve sonrakı maslahatları için vazetilmişlerdir. Bu maslahatlar ya kulların menfaatine olan şeyi kazanmak ya da zararlarına olan şeyi defetmektir. →

kadar akardan pay alacaklarını belirtirler. Onların yaptıkları kıyas, burada şüfa yoluyla alınan malın, ortak mülkiyete sahip bir malın mahsülüne benzetilmesidir. Burada mahsul ortakların maldaki hisseleri oranında taksim olunmaktadır. Hanefiler sözkonusu kıyasın 'maal fârik' olduğunu söyleyerek karşı çıkmışlardır. Çünkü mahsül mülkiyetindeki maldan kaynaklanmakta, haliyle taraflar mülkiyetindeki payları kadar mahsüle sahip olabilmektedirler. Oysa şüfa yoluyla elde edilen hak, tarafların mülkiyetinden kaynaklanmamaktadır. Öyle ya, bir mal birisine aitse, onun dışında kimseye mahsul olmaya imkan vermez.

İbadetlerde ve muamelelerde mübahlık, nehy veya vucup ifade eden nasların temelinde yatan saikler bunlardır. “Sizin için kısıta hayat vardır ey akıl sahipleri!” gibi Kuran’ın hüküm bildiren birçok ayetinde hükmün konuluşundaki maksadı bildiren beyanlar bu hususa örnektir. İlgili ayetler içki ve kumarın, doğurdıkları düşmanlık ve buğz nedeniyle yasaklandığını, yine zina cezasının nesepi korumak; hırsızlığa verilen cezanın malı korumak maksadıyla getirildiğini görüyoruz. Bu tür maksad beyanları bir hacda, bir namazda getirilmemiştir. Sünnet de hüküm koyma metodunda aynı yolu izler. Buradan anlıyoruz ki hikmet, hükmü koyanın hükmün konulmasında bir menfaatin kazanılmasına veya zararın defedilmesine yönelik gözettiği maslahattır.

> Bununla birlikte nasslar her zaman hükümleri bir hikmete bağlamaz. Mesela, ramazanda yolcu veya hastalara oruç yemenin mübah oluşu, meşakkati giderme hikmetinden bağımsız zikredilmiştir. Bu durum, hikmetlerin bazen gizlenip üzerlerine bir hüküm bina edilemeyeceğini gösterir. Bunun yerine hüküm, daha açık bir hususa bağlanır ki usülcüler buna “illet” ve “menâd” adını verirler. Hikmetle illet arasındaki fark budur. Hikmet, hükmü koyanın hükmü koyar-

ken gözettiği maslahat, illet ise hükmün üzerine bina edildiği görünür vasıftır. Bu nedenle usülcüler “Hükümler hikmetlerine değil, illetlerine bağlanırlar.” demişlerdir. Buna göre, illetin bulunduğu her yerde -bazen hikmet bulunmasa da- hüküm uygulanır. Dolayısıyla Müslüman yolculuğa çıktığında -meşakkat yaşamasa bile- orucunu tutmayabilir; lakin mukim durumdaki kişi meşakkat yaşasa bile oruç tutmama hakkına sahip değildir. İlet ve hikmet arasındaki farktan sonra kıyasta illetin şartlarına geçebiliriz.

→ 1- İlet görünür bir vasıf olmalı.

İlet asılda ve fer’de gerçekleşebilmelidir. Eğer hislerimizle idrak edilmeyecek düzeyde gizli olursa, hükme delaleti mümkün olmaz. İçkideki serhoş etme özelliği, onun haram kılınmasının illetidir ve diğer serhoş edici içeceklerde olduğu gibi onda da tahakkuku imkan dahilindedir. Diğer taraftan, eğer illet gizli olursa vahyin sahibi onun yerine daha belirgin bir şeyi getirir. Mesela, karşılıklı mubadelelerde iki tarafın rızası mülkiyetin taraflara intikalinin esasıdır. İlet ise kalbe dönük gizli bir husus olup idraki mümkün olmadığı için illet sayılmaya elverişli değildir. Bu nedenle vahyin sahibi onun yerine belirgin bir unsur olan sözleşme (akd) ifadesini koymuştur.

→ 2- İlet belirli ve sabit bir vasıf olmalı.

İletin şahıslara ve durumlara göre değişmeyen, muayyen bir niteliğinin olması gerekir ki kıyasın özü olan asıl ve fer’deki eşitlik gerçekleşsin. Katili mirastan mahrum bırakan cinayet, katile veya maktüle göre değişmeyen bir şeydir. Bu nedenle kendisine miras bırakılan katile, kendisine vasiyet edilen katil rahatlıkla kıyas edilebilir. Bu şartın uymadığı, illetin sabit bir vasıf olmadığı yerlerde vahyin sahibi onun yerine belirgin ve sabit bir unsur ikame eder. Mesela, ramazanda oruç tutmamayı meşru kılan meşakkat durumu sabit bir faktör olmadığı için onun yerine ayette meşakkatin içinde yer aldığı yolculuk ve hastalık hali getirilmiştir. “Sizden kim hasta veya yolculuk halindeyse, tutamadığı kadar diğer günlerde oruç tutsun.” (Bakara, 184)

→ 3- İlet hükme münasip bir vasıf olmalı.

Buna göre, hükümle aralarında uygunluk olmayan vasıflarla illetlendirme kıyasta sahih olmaz. Bunlara “*evsaf-ı tardiye*” ve “*evsaf-ı ittifakiye*” denir. Hırsızlık illeti malların korunmasını sağlaması açısından hırsızın elinin kesilmesi için münasip bir vasıfken hırsızın zengin veya malı çalınanın fakir olması gibi şartlar el kesilmesi için elverişli değildir.

HÜKÜM VE İLLET İLİŞKİSİ

4- İlet aslında kalmayan, fer'e geçebilen bir vasıf olmalı.

Çünkü bu olmadığında hükümün illetinde fer'le asıl arasındaki ortaklık kaybolur. Misafir için oruç tutmama-yı meşru kılan yolculuk illeti yorucu işlerde çalışanlara geçmeyeceği, yani sadece misafir aslında kalacağı için onlar yolcuya kıyasla oruçlarını yiyemezler. Buna karşılık mesela, içkinin haram kılınmasının illeti olan serhoş edicilik içki dışında şaraplarda da bulunur, onlara da geçer. Dolayısıyla onlar içkiye kıyas edilip aynı haramlık hükmünü alırlar.

5- İlet, vahiy sahibinin itibara almadığı bir vasıf olmamalı.

Bazen müctehide belirli bir vasfın hükme münasip olduğu ihtimali yakın gelebilir; fakat sözkonusu vasıf gerçekte nassa muhaliftir, şer'i delil onu itibara almamıştır. Örnek olarak, erkek ve kız çocuğun evlatlıkta ortak olduğundan hareketle onları miras payında ortak kabul etmek hatadır. Çünkü erkeğin kadının iki katı miras payına sahip olacağını söyleyen ayet (Nisa, 11) bunu geçersiz saymıştır.

> Geride illetin şartlarından birinin, hükme münasip bir vasıf olduğu söylen-di. Bu elbette kişilerin beğenilerine terkedilmiş bir durum değil. Aksine belli prensiplere, vahiy sahibinin münasebet için itibara aldığı bazı faktörlere sahip. Usül alimleri vahyin itibara alıp almaması açısından münasip vasfı dört kısma ayırırlar.

Münasip Vasıf

1- Müessir (Etkili) Münasip:

Vahiy sahibinin hükmün kendisine bizzat illet olarak itibara aldığı en olgun vasıftır. Kıyası delil adde-denler buna başka hususun kıyas edileceğinde ittifak halindedirler. "Sana kadınların aybaşı hali hakkında sorarlar. De ki: O bir ezadır (rahatsızlıktır). Aybaşı halinde iken kadınlardan el çekin." (Bakara, 222) ayeti hayızlı halde kadınlardan el çekmenin gerekliliğini gösterir. Hayızlı halde çekilen eza ve rahatsızlık açıkça hükmün illeti sayılmıştır. İşte bu 'müessir münasip' bir vasıftır.

2- Mülaim (az etkili) Münasip:

Doğrudan hükme illet olduğuna dair şeri bir delil olmadığı halde nas veya icma yoluyla;
a- hükmün cinsine bizzat illet olarak
b- hükmün kendisine cins açısından illet olarak

c- hükmün cinsine kendisi de cinsi itibariyle illet olarak itibara alınan vasıftır.

a- Hükmün cinsine bizzat illet olarak itibara alınan vasfın misali, küçük, bakire kızını evlendirmek üzere baba için velayet hakkının sabit olmasıdır. Hanefilere göre, bu hükmün illeti bekarlık değil, küçüklüktür. Çünkü vahiy sahibi küçüklük vasfını mal üzerinde velayet hakkı için itibara almıştır. Bu velayetle evlendirme velayeti neticede aynı cinstendir. Bu durumda sanki vahiy sahibi, küçüklüğü velayet sahasına giren her durum için itibara almış demektir.

b- İkinci mülaim münasip türüne, yani cins olarak hükme illet olan vasfa misal, İmam Malik gibi fakihler için yağmurlu günde namazların cem edilebilmesidir. Sünnet buna izin vermesine rağmen illetini açıklamamış, ancak vahyin yağmur vasfıyla aynı cinsten olan başka bir durumu -ki bu yolculuktur- cem hükmüne illet kıldığı görülmüştür. Yoğmur da yolculuk da meşakkat ve mükellefleri bundan kurtarma noktasında aynı öze sahiptirler. O halde yağmur da, dolu ve kar da namazın cem edilebilmesi hükmünde yolculuk aslına kıyas edilebilirler.

c- Vahyin cins olarak hükmün cinsine illet saydığı vasfın misali ise, serhoş

İLLETİ TESPİT YOLLARI (MESÂLİK-İ İLLET)

Nas

etmese de az içkinin haram oluşudur. Müctehid burada haramlık illetinin, serhoş edecek kadar çok içmeye götüren yolu kapama (*sedd-i zerîa*) olduğunu bilir ve buna şer'i hükümlerden örnekler bulur. Mesela, yabancı kadınla yalnız kalmak haramdır. İletti aynı şekilde daha büyük mahzura (*zina-ya*) giden yolu kapamaktır. Buna göre az içki ve yabancı kadınla yalnız başına kalmak kayıtsız haramlık cinsindendirler.

3- Mürsel Münasip:

Ne itibara alınması ne de geçersiz kılınması yönünde bir belirli bir nas olmadığı halde şeriatın genel maslahatları uyarınca hükme münasip görülen vasıftır. "*Maslahat-ı mürsel*" denen bu durum, Maliki ve Hanbelilerce delil addedilirken, Hanefi ve Şafilere delil sayılmaz. Kuran'ın cem edilmesi, para basımı buna örnektir.

4- Mülğâ (geçersiz) Münasip:

İnsana baştan itibara alınacak gibi görünse de vahyin iptal ettiği vasıftır. Kız ve erkek çocuğun evlatlıktaki eşitliklerine bakarak miras paylarında da eşit olması yönünde bir kıyas buna örnektir ve geride geçtiği üzere, vahiy ilgili miras ayetiyle bu karşılaştırmayı geçersiz saymıştır.

Eğer bir nas belli vasfın, içinde yer aldığı hükme illet olduğunu beyan etmişse buna "*illet-i mensûsa*" denir ki bu bazen açık olacağı gibi bazen ima ile olur. Açık olduğu zaman da nassın illete delaleti kat'i ve zanni olabilir. Kısaca bu şıkları açıklayalım.

a- Açık Nassın Kesin Biçimde İletti Göstermesi:

Bu "şundan sebep," "şunun için" ve "ta ki şöyle olmasın" gibi lugatta illetlendirme manası için konulmuş lafızların kullanılmasıdır. Misal: "*Savaş olmaksızın fethedilen ülkelerin halklarına ait mallardan Allah'ın, Peygamberine nasib ettiği ganimetler; Allah'a, Resulüne, akrabalarına (Peygamber'in yakın akrabalarına), yetimlere, fakirlere ve yolda kalmış gariplere aittir. Ta ki o mallar, sizden yalnız zenginler arasında el değiştiren bir servet haline gelmesin.*" (Haşr, 7) Burada illetin açıkça malın sadece zenginler arasında tedavül etmesini engellemek olduğu belirtiliyor.

b- Açık Nassın Kesin Olmayan Biçimde İletti Göstermesi:

Delaletin sarih (açık) ve zanni olduğu bu durumda nas bir illeti gösterir; fakat başka ihtimale de açıktır. Misal: "*Bu kitabı sana indirdik ki, insanları karanlıklardan nura çıkarasın.*" (İbrahim, 1) Ayette "تُخْرِجَ"deki "lam"ın

illet bildirdiği tercih edilmesine rağmen akıbet ve sonuç bildirme ihtimali de bulunmaktadır.

c- Açık Olmayan Nassın İllete Bir Karineyle İşaret Etmesi:

Bu;
a- hüküm bildiren cümleden sonra "inne" ile pekiştirilmiş cümlenin gelmesiyle,
b- sözün cevap sadedinde ifade edilmesiyle,
c- hükmün illeti olduğunu hissettirecek şekilde vasfın hükme bitişik yer almasıyla (*Ta'likul-hükmi bil müştak: Hükmün bir türeve bağlanması*) gerçekleşebilir.

İlk duruma misal, kedinin artığının temiz olup olmadığı sorulduğunda Peygamberimiz sallallahü aleyhi vesellem

إنها من الطوافين عليكم والطوافات
(O necis değildir. Onlar sizin çevrenizde sık dolaşan hayvanlardandır.) sözüdür. İkinci duruma misal, kendisine ramazanda hanımına yaklaştığını söyleyen birine Peygamberimiz sallallahü aleyhi vesellem "bir köle azad et" cevabını vermesidir. Üçüncü durumun misali, "*hırsızlık yapan kadın ve erkeğin ellerini kesin*" ayetidir. (Maide, 38)

İcma

Bazen vasfın hükme illet olduğu icma yoluyla tespit edilir. Mesela, iki nesebin (ana ve baba tarafından yakınlığın) öz kardeşle birleşmesinin, sadece baba tarafından kardeş olan kimseye mirasta öne alınması hükmünde illet olması böyledir. Buna öz kardeşin oğlunun veya öz amca oğlunun mirasta diğerine (sadece baba tarafından kardeş veya amca olanın oğluna) öne alınacağı kıyas edilir.

Sebr ve Taksim

İlet ne nas ne de icma yoluyla belirlenemezse müctehid sebr ve taksim yoluyla onu bulmaya çalışır. “Sebr” araştırma ve deneme, “taksim” müctehidin hükme illet olmaya elverişli gördüğü vasıfları sınırlaması demektir. Bunlarda tetkik ve tefekkür yoluyla, illetin şartları klavuzluğunda gerçekleştiği ayıklama, sonunda bir vasfın illet olma ihtimali kalmıyca kadar devam eder. Elbette bu şekilde müctehidlerin farklı sonuçlara varmaları, değişik illetlerde karar kılmaları mümkündür. Sünnetin aynı cinsiyle bir fazlalık katarak el değişimini yasakladığı bazı mallar (*altın, gümüş, arpa, buğday, hurma, kuru üzüm ve bir rivayette tuz*) buna örnektir. Buradaki haramlık hükmünün illetini belirten herhangi bir nas veya icma yoktur. Haliyle sebr ve taksim yoluyla illeti tesbit çalışmasına giren müctehidlerden bazıları (Hanefiler) illetin cins birliği ve tartılabilirlik-ölçülebilirlik olduğuna, diğer bazıları (Şafiiler) cins birliğiyle beraber sayılan mal çeşitlerinin yenilebilir ve para olmalarının illet sayıldığı sonucuna varmışlardır. Bu sonuca göre, Hanefiler ölçülüp tartılabilir her şeyin, Şafiiler sadece yenen ve para sayılan maddelerin hadiste sayılan faiz mallarına kıyas edileceğini söylerler.

Tenkîhu'l-Menad

Yalnızca bazı usülcülere göre illeti tesbit yoludur. “Tenkîh”ın sözlükteki anlamı ayıklama ve temyiz, “menad” ise illettir. Usülcülerin kullanımında tenkîhul menad, illeti illetlikle alakası olmayan ve fakat ona iliştilen vasıflardan arındırmaktır. Misal: Peygamberimiz sallallahü aleyhi vesellem, hanımıyla ramazan orucunda ilişkiye giren adama keffareti emretmiştir. Bu hadis keffaret hükmünün illetini ihtiva etse de net şekilde göstermemiş, illet dışındaki bazı vasıflar da görünürde ihtimal dairesine dahil edilmiştir. Müctehid burada hakiki illetle alakası olmayan vasıfları ayıklama işlemine girdiğinde ilişkiye giren kişinin örneğin bedevi olması, hadisenin Medine’de gerçekleşmesi gibi hususları saf dışı bırakmıştır. Böylelikle ramazanda oruçlu ilen ilişkiye girme illetine ulaşmıştır. Tabi bu Şafiilerin görüşü. Hanefilere göre, illet sadece ilişkiye girme olmayıp yeme içme gibi şeylerle de ramazan orucununun kutsiyetini ihlal etmektir. Dolayısıyla Hanefiler nassın delaletiyle bilerek yiyip içenin de ilişkiye giren gibi kefferet cezasına çaptırılması gerektiğini savunurlar. Bu durum tenkîhul menad yoluyla illet tespitinde müctehidlerin farklı görüşlere sahip olabileceklerini gösterir.

BİRBİRİYLE KARIŞTIRILAN ÜÇ KIYAS KAVRAMI

KIYAS TÜRLERİ

1- Tahrîcü'l-Menad:

Nas veya icmanın göstermediği durumda, diğer illeti tesbit yollarıyla hükümün illetini tespit etmektir. Mesela, içkinin haram kılınışında illetin “serhoş vericilik” olması gibi. Aynı illet şaraplarda da olduğu için onları da kıyas yoluyla haram sayıyoruz.

2- Tahkîku'l-Menad:

Nasla veya hüküm çıkarma yoluyla sabit bir illetin, nasla sabit olmayan vakıda gerçekleşip gerçekleşmediğini incelemektir. Mesela, hayızlı halde kadınlarla ilişkiye girmenin haram oluşundaki illet “eza ve rahatsızlık”tır. Müctehid aynı illetin nifas halinde de bulunduğunu görünce, kıyas işlemini uygular ve hayız aslının hükmünü nifas fer'inde de uygular.

3- Tenkîhu'l-Menad:

İletti kendisiyle alakası olmayan vasıflardan arındırmak, ayıklamaktır. Kavramın müstakil başlığında ramazan keffareti örneği geçti.

Kıyasın esprisinin fer'in asılla illetteki ortaklığı olduğunu söylemiştik; ne var ki fer'de illetin güçlülüğü her zaman aynı olmaz. Bu noktada üç tür kıyas ortaya çıkar.

1- Kıyas-ı Evlâ:

İlletin fer'de asıldan daha güçlü ve belli olduğu kıyas türüne denir. Bu durumda hüküm fer'de asıldan daha öncelikli olarak sabit olur. “Onlara (ana babana) of deme!” (İsra, 23) ayeti buna örnektir. Ayette ana babaya oflayıp puflamanın haramlığında illet “eziyet, sıkıntı vermek”tir. Aynı illet onları dövmede çok daha güçlü biçimde vardır.

(Bazı usülcüler ana babayı dövmenin haramlığının kıyasla değil, bizzat nasla sabit olduğu görüşündedir. Çünkü oflamadaki eziyet durumununun dövmede bulunduğunu dili bilen, akli başında herkes anlar. Bunun için ayrıca usülî çıkarıma, çabaya gerek yoktur. Dolayısıyla bu görüştekiler, ana babaya oflamanın nassın ifadesiyle (ibâratü'n-nas), dövmenin ise nassın göstermesiyle (delâletü'n-nas) sabit olduğunu savunurlar.)

2- Kıyas-ı Müsâvi:

İlletin asılla fer'de eşit güçte bulunduğu kıyas türüdür. Misal, “Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, muhakkak ki karınlarını ateşle doldurmuş olurlar ve cehennemi boylarlar.” (Nisa, 10) ayetidir. Burada yetim malını haksızlıkla yemenin haram oluşundaki illet, yetim malına tecevüzdür. Aynı illet yetim malını yakma durumunda (fer'de) eşit derecede bulunmaktadır.

3- Kıyas-ı Ednâ:

İlletin fer'de asıldan daha güçsüz, daha kapalı biçimde bulunduğu kıyas türüdür. Mesela, serhoş etme özelliği içki (hamr) aslında güçlü iken başka bir şarap türünde daha az ve zayıf olabilir; lakin haramlık hükmü buna rağmen değişmeyecektir.